

др Светислав Табориши,
доцент Правног факултета у Београду

О ОДНОСУ ЛОГИЧКОГ И ИСТОРИЈСКОГ САДРЖАЈА У ПОЈМУ ДРУШТВЕНА СВОЈИНА

Као један од три основа теоријског поимања југословенског самоуправног привредног система, друштвена својина представља трајни интерес целокупне југословенске научне јавности, а нарочито правне и економске. Уколико је реч о овој потоњој, различитост концепција које поједини аутори, а ређе и читаве школе, тако доследно заступају и развијају, истовремено показује два обележја проучаване појаве: а) њено још увек недовољно утемељење у непосредној друштвеној пракси, одакле проистиче како нестабилност институција, тако и нестабилност непосредних права и дужности учесника у друштвеносвојинском односу, и б) непревазиђеност дилема око значаја појединих претпоставки на којима се заснива теоријски модел друштвене својине.

Пошто по дефиницији економија треба да пружи сазнање о законима кретања друштвене базе, а да праву и политикологији препусти не мање значајно и, свакако, не мање дубиозно подручје нормативног обликовања новог производног односа социјалистичког самоуправљања, задржаћемо се на логичким претпоставкама на којима се у економској литератури заснива појам друштвене својине, заједно са комплексом других повезаних категорија. Неке од ових претпоставки имају за економију ендегени карактер, док се за друге то не може рећи: ове су задата ограничења модела која својим укључивањем модел често чине нестабилним и у толикој мери променљивим, да је истраживач који жели да друштвену својину определи и са становишта ендегених законитости подруштвљавања управљања и располагања (на основу којих друштвена својина и добија свој историјски алиби), али и поменутих специфичних одређења, суочен са ризиком да добије неконзистентан резултат, па ће уместо позитивног појма друштвене својине, морати да се задовољи нормативним.

Без амбиција да се у овом прилогу дискусији задржимо на свим битним претпоставкама на којима се заснива појам друштвене својине у економској литератури, јер би такав покушај био раван дефинисању претпоставки и обележја самог социјализма, задржаћемо се само на основним питањима која проистичу из поимања друштвене својине на основу различитог значаја који се даје логичким и историјским околностима настанка и постојања система друштвеносвојинских односа.

1. Почетно методолошко питање за истраживача је да ли друштвеној својини приступити наоружан аргументацијом логичког прилаза, и њој тражити нека сродна одређења која су давно предискуствено откривена као законитост друштвеног развоја, или јој приступити историјским, дескриптивним прилазом њеног настајања и развоја. Марксов синтетички метод је у основи логички, јер у њему присутни историски садржаји служе само као основ за дефинисање и верификацију проблема. Но ризик тако није завршен: чак и једном усвојени одговор — о претпостављеном приоритету логичког над историјским — мора да буде ре-

лативизиран историјском чињеницом да логичко ситуирање приватне својине у капиталистички привредни систем, који су необорива претпоставка класичне анализе, у капитализму двадесетог века нису онако неспорни као у деветнаестом. Друштвена својина није, дакле, безусловно везана за социјалистички политички систем. Историјска пракса аутентичних социјалистичких револуција, остварених у данашњим социјалистичким земљама, показује, међутим, да се не може непосредно верификовати логички постулат о потреби мењања својинског — односно производног — односа капитализма услед високог развоја производних снага. Ако капитализам постоји и на далеко вишем нивоу развијености производних снага него у Марксово време, мора се одбацити Марксова теза, или прихватити супротан закључак од оног приземно — политичког, а то значи да се подруштвљење својине не може безусловно везати за социјалистичку револуцију.

Круг, недијалектички материјализам тако претвара друштвену својину, као објективни циљ процеса чија је садржина друштвена (социјалистичка) револуција, у средство такве револуције. Уместо Марксове визије у којој друштвена својина представља облик организације друштва које више не познаје различите видове отуђења која спадају у „предисторију“, друштвена својина се инструментализује и постаје једно од средстава за остварење таквог разотуђења. Неспорно је онда да логички садржај појма „циљ“ не може да буде идентичан садржају „средства“. Између историјског метода, који упућује на закључак о друштвеној својини као средству диктатуре пролетаријата, односно инструмента експропријације експропријатора, и логичког, по којем је друштвена својина израз стања у којем је овај почетни процес већ завршен, не може се успоставити идентичност. Тиме што друштвену својину дефинишемо као процес, чинимо историском праксом изнуђени компромис. Уколико, пак, при томе нисмо свесни одговарајућег методолошког уступака и промене значаја историјског и логичког полазног материјала, у каснијим покушајима економско-политичког усмеравања привредних токова самоуправног друштва на основу норми друштвене својине, изложени смо опасности да нормативни систем заснујемо на ономе на чему он и треба да буде фундиран — на логички претпостављеним законитостима — које, на жалост, одговарају пракси другог друштва. То ће изазвати познату ситуацију у којој се замера што су друштвене норме неодговарајуће реално достижном историјском садржају самоуправног производног односа, што је нормативно одвојено од позитивног.

С друге стране, нагласак на оним елементима садржаја друштвене својине који су засновани на историјским оквирима процеса у којем је дошло до њене институционализације води занемаривању њене нове историјске суштине, своди друштвену својину, хтели ми то или не, на нову правносвојинску форму, или на пуку дескрипцију постојећег. И у овом другом случају истраживање води у нормативизам, али такав чија етиологија није у политичком апарату, већ у апстрактној, ванвременској науци — у сцијентизам. Алтернатива приступа у којем доминира историјско полазиште као искључиво води у подручје које није домен науке — у раван свакодневне политике, у дескрипцију и апологетику.

2. Однос логичког и историјског амбијента код дефинисања друштвене својине посебно се огледа у схватањима предмета друштвене својине.

јине. Будући да је то њено битно одређење, неизбежне дилеме постају централна питања нормативног уобличавања друштвене својине, с једне, и економско — политичког усмеравања развоја производних односа, с друге стране.

Логички посматрано, друштвена својина се успоставља на таквом нивоу технолошког и друштвеног развоја на којем приватна или не може да подражава даљи развој, или то чини, али уз такве друштвене трошкове да је динамика и структура развоја друштвено субоптимална. Друштвена својина, дакле, искључује могућност монополизације средстава друштвене репродукције, онемогућује микроекономску рационалност која је истовремено ограничење макроекономске. Она је негација својине као монопола, јер забрањује злоупотребу тог монопола и средства друштвене репродукције чини доступним свим члановима друштва под истим условима. Но и овome треба додати да је та доступност функција друштвено прихваћеног циља привређивања. Средства за производњу престају, дакле, да буду основ друштвеног диференцирања и средство конзервације таквих разлика, кроз њих се више не фетишизује посебан облик експлоататорског производног односа, већ постају друштвено неутрална, постају социјални катализатори око којих се групише привредна активност. Људи се према њима понашају као и према другим стварима, као према пуким материјалним претпоставкама производње, а не као према отеловљењима друштвене моћи. Без претеривања и недозвољеног симплификовања, могло би се рећи да су таква средства за производњу уподобљена слободним добрима. Често ослањање на логичку аргументацију управо води таквом резултату. Приметили бисмо, међутим, да таква паралела, ма колико привидно била адекватна, занемарује чињеницу да су средства за производњу за сада итекако ретка, много ређа него што би то одговарало и најнеповољнијим варијантама (имплицитно) претпостављених модела логичког приступа друштвеној својини.

Пошто су средства за производњу и даље добра високе економске вредности, настаје својеврсна антиномија између забране друштвене поларизације по основу друштвених средстава за производњу и чињеничких околности у којима приступ средствима од стране појединих чланова заједнице није једнак. Ако овоме додамо још и карактер норми из домена радног законодавства, којима се, у циљу заштите дигнитета личности радника — самоуправљача овоме обезбеђује тако широка заштита од различитих бирократско — технократских злоупотреба да је радникова индивидуална одговорност за успешно обављање послова и коришћење средстава за производњу само симболична, о принципу једнакости се може говорити само до момента ступања у ООУР. После тога принцип више нема смисла. После тог момента суштина друштвене својине постаје само циљ који није обезбеђен довољно ефикасним механизмом подржавања. Друштвена средства која су материјална основа свих оних радова за које није предвиђена периодична контрола индивидуалног рада (реизборност или слично), постају тако, већ на основу прости чињенице реткости, основ за настанак посебног односа доминације и крајње убедљив аргументативан против нормативно — логичке концепције друштвене својине. Досадашњи механизми подстицања друштвене оптималности, који се у крајњој линији могу свести на награђивање

вање према друштвено признатим резултатима рада и индивидуалног радног доприноса, у стварности су јако релативизирани, а принципом уравниловке и сваковрсном девалоризацијом личног дохотка из радног односа доспели до тачке у којој се према овим средствима односи као да стварно немају никакве вредности.

Имплицитно схватање друштвене својине као режима „слесбодних добара“ не само што оптерећује појам друштвене својине једним обележјем које је супротно њеном историјском утемељењу, већ, кроз познате дефиниције да „друштвена својина није својина ни овог ни оног субјекта“, блокира могућност да се у том појму изврши одговарајућа валоризација чињенице реткости добара. У правном систему и економској литератури постоје могућности да се ово превазиђе, али све док се поменуте политиколошке дефиниције користе као оквир правног и економског дефинисања, не можемо на задовољавајући начин дати неколико суштинских одређења. Зато се стално саплићемо о питања субјектата својине, својинских овлашћења и сличних категорија које не улазе не само у родни појам друштвене својине, него ни сазнајно — емпирички не одговарају овој.

3. Занемаривање реткости као општег обележја свих економских добара, па и средстава за производњу, изазвало је — поред могућности да се афирмишу неки неспорно социјалистички садржаји самоуправних производних односа као владајуће развојне тенденције, и низ тешкоћа у остваривању принципа расподеле (према раду) као и других процеса расподеле. Тако је створен извесан дуализам економског садржаја појма друштвене својине уколико се о њој говори као о нормативном оквиру односа производње, дакле природи производних фактора, и система расподеле, за којег се не може рећи да јој до краја логички корелира, будући да је он утемељен у објективним историјским околностима. Уколико, пак, анализу заснивамо на општим принципима дијалектичког материјализма, који указују на методолошки приступ којим ближе одређење односа расподеле у суштини зависи од односа производње, намеће се закључак да је или робна производња и систем дохотка неодговарајући доминирајућем политичко — социолошком поимању друштвене својине које имплицитно почива на не — реткости средстава за производњу, или да смо производним чињеницама атрибуирали нека обележја која, чак и ако су законита у смислу развојних тенденција, не изражавају реалне околности привређивања у датим историјским условима. Такав приступ би нас ослободио контрадикторне ситуације у којој се друштвеној својини обезбеђује заштита као да је нечија, а истовремено се задржава њено поимање као ничије.

Одређивање реткости као објективне основе садржаја појма друштвене својине, поред елемената који доприносе његовом обогаћивању, изискује само једну радикалну одредницу која ће је позитивно определити; признавање реткости средстава за производњу изискује напуштање негативног одређења друштвене својине као ничије, апстрактног промишљања о њој са једне, или позитивизма на граници вулгарног, са друге стране. То радикално питање је како се повезују ретка друштвена средства за производњу и друштвене потребе за њима. Пошто се налазимо још у економском друштву, закон економије рада (тзв. *mini-max* принцип) мора да буде полазиште за одговор; алтернативе су идеолошке у пезоративном смислу.

Уставно одређења рада као основа расподеле дозвољава имплицитно прихватање рада као „субјеката” присвајања средстава за производњу.

Расподела производа за живот само је моменат у расподели друштвеног производа, која, уколико не почива на потребама (због реткости), мора да почива на раду. Такво шире тумачење принципа расподеле према раду, којим се овај сматра критеријем расподеле друштвеног нето производа, по нашем мишљењу више одговара логици самоуправног привредног система и истовремено објективним историјским оквирима социјализма. Усвајајући га, добијамо јасне основе за превазилажење супротности реткост средстава за производњу — друштвене потребе. Такву супротност не можемо да превидимо, да је не признамо и тако „превазиђемо”. Друштвена средства за производњу треба да буду у употреби на основу сталне и трајне конкуренције радова, способна да се споје са било којим квантумом живог рада уколико овај може, помоћу датих средстава, да произведе већу новостворену вредност. Неограничена конкуренција рада стварно значи престанак сваког монопола над средствима за производњу, али она јасно искључује из конкуренције све друге субјекте који у овом процесу друштвеног алоцирања средстава за производњу учествују по другом основу, а не по основу рада. Улога таквих субјеката може да буде саветодавна, консултативна и слично, али никако равноправна. Уколико пре не може да буде заснована на супрематији.

Из изложеног следи да је живи рад једини основ приступања друштвеним средствима за производњу, а да се приоритет утврђује на основу новостворене вредности произведене по јединици средстава за производњу (доходак/средства). Такав показатељ, по нашем мишљењу, најбоље одговара нашем привредном систему, будући да постиже максимизацију дохотка с обзиром на онај чинилац који је најређи — а то су, не само у овом моменту, већ у широј историјској перспективи, средства за производњу.

Оваквом приступу се, наравно, могу поставити одређени приговори, попут следећих: који друштвени ауторитет треба да обезбеди поштовање таквог принципа, што не подстиче увек технички развој, не може се применити између грана трајно различитих органских састава, претпоставља да се тржишне цене приближе нормалној (једној од нормалних цена) и слично. Стога не сматрамо да појам друштвене својине треба редукovati ad absurdum. У њој (говорим о стварним односима, а не нормативним решењима) објективно постоје различити видови монопола, а непризнавањем ниједног, ми их све признајемо подједнако. Пошто истовремено политички систем, у спрези са протагонистима групносвојинског монопола, јача центрифугалне варијанте монопола, питање опстанка привреде је јачање њима супротстављених тенденција, како би њиховим узајамним негирањем успоставили ситуацију у којој радни народ Југославије стоји непосредно према свим средствима друштвене репродукције.

Дефинисање друштвене својине у социјализму није питање трезутка, него је она израз одређених законитости у развоју самоуправних производних односа. У таквој дефиницији мора да се јасно види и стање и правац развоја. Несвојинска, политиколошка дефиниција, најек-

сплицитнија у уставној негативној дефиницији, из своје неодређености не извлачи чак ни предност динамичности. Редукована је дотле да не одражава чак ни процес мењања самоуправних производних односа, а истовремено не стоји ни у каквој логичкој вези са системом дохотка, као неспорним (али не и оствареним!) обликом организовања привредног живота самоуправног друштва. У таквој дефиницији су све промене изједначене и третиране ванвременски, без дубинске перспективе у којој би се диференцирали трајни садржаји од оних појава које имају краткорочну или инцидентну природу. У одсуству таквог дефинисања друштвене својине, бар уколико је реч о њеном схватању у економској литератури, суочени смо са лепезом ситуација које дефинишемо као „одступања” — групносвојинска, етатистичка и друга од „правог” садржаја, без могућности да у таквим одступањима видимо развојне фазе у дугорочном процесу остваривања унутрашње, законите природе друштвене својине. У крајњој линији, одређивање друштвене својине као својине најефикаснијег друштвеног рада, превазилази функционализам и позитивизам (можда прагматизам), а при томе се друштвена својина не заснива на логичким захтевима веома удаљеним од непосредне друштвене праксе.

4. Посебне тешкоће за дефинисање друштвене својине проистичу из претходног дефинисања социјалистичког привредног система. Уколико, по аналогiji са приватном својином, ова треба да изрази све односе социјалистичког друштва, остаје без одговора дилема да ли друштвена својина изражава само социјалистичке производне односе као релативно изграђене, као да су сами и једини у друштву, или и друге, несоцијалистичке. Уобичајен одговор је да друштвена својина представља израз (основ или карактеристику) самоуправних производних односа, дакле ни у ком смислу у њен садржај не треба укључивати друге врсте производних односа, који се у даље изражавају приватном својином. Евентуално, у некој детаљнијој економско-политичкој елаборацији, у овом контексту се могу изучавати поједини прелазни облици, нпр. уговорне организације удруженог рада или односи социјалистичке кооперације у пољопривреди.

У оваквом приступу истраживач губи из вида да постојање унутрашњег ограничења (додуше не у смислу „окружења”), оличеног у несоцијалистичком сектору, мора да изазове у појмовном одређењу друштвене својине низ модификација већ успостављеног, предискуственог, логичког модела. Такав модел, додуше, представља полазну тачку анализе јер у својим квантитативним и квалитативним одређењима служи као оријентир за разлучивање законитог унутрашњег садржаја у појавним облицима категорије од њених инцидентних обележја. У квантитативна одређења модела укључујемо проблеме заштите друштвене својине од економских ризика, губитка и нестајања, уз истовремену обавезу свих субјеката друштвеносвојинских односа да остварују проширену репродукцију, док бисмо у вези са квалитативним одређењима поменули превазилажење поделе рада, експлоатације и отуђења. Но такав модел не само што не изражава целину производних односа социјалистичког друштва, него не изражава чак ни целину самоуправних производних односа, будући да у свом нормативном облику дефинише стање, а не реални свет у којем долази до непрекидног утицања доминантних и секундарних про-

изводних односа. Једини логичан излаз је да се, уколико се инсистира на таквом моделу, непрекидно траже нови реметељи утицаји који немају корен у систему, већ у неком његовом „објективном” окружењу. Тако метафизичка идеја безгрешности улази у економију, будући да све оно што није блиско идеалном није законито. Кардељ је, међутим, стављајући нагласак на противречности друштвене својине, показао њену унутрашњу дијалектичку природу, њене ендogene супротности које не морају да буду битно друкчијег садржаја од оних које постоје између ње и остатака приватне својине. Зато се залажемо да се друштвена својина не супротставља механички оном сектору у којем се остварује рад средствима у личној својини грађана или чак елементима приватне својине у савременом социјалистичком друштву. Она настаје у том истом свету и не може се њено постојање узети за примену принципа *deus ex machina* (нациснализација од стране социјалистичке државе).

У традицији је економске науке да привредни систем социјализма дефинише као затворени модел. Докле се год крећемо у дисциплинарним границама политичке економије социјализма, такав приступ има своје методолошко оправдање, будући да законе развоја социјалистичког сектора можемо да откријемо само у њему самоме; супротно тврђење би му оспоравало историјски легитимитет. Друштвена својина, иако категорија теоријског модела, није само то: она је нормативни израз свакодневног живота, исто тако присутна и у економској политици социјалистичких земаља, њиховим правним и другим нормативним системима, идеологији и политици. Стога и друштвена својина мора да буде изложена и схваћена не само као скуп посебних сазнања различитих научних дисциплина, што је присутно као тенденција у нашој литератури, већ насупрот томе, као низ модела који се разликују само по степену општости, а не и по садржини, будући да она увек мора да буде мултидисциплинарна. Најапстрактнији облици могу да одговарају равни политичке економије као опште економске науке. Непосредна адаптација таквог појма високог нивоа општости конкретним потребама друштвене праксе, односно апликативној економији, није могућа. Стога различитим нивоима појма „друштвена својина” не треба атрибуирати само различит обим одређења (општих, посебних и појединачних), већ, пошто је реч о категорији која изражава процес, а не стање, истовремено овај различит логички садржај временски дистрибуирати. Залажемо се, другим речима, за паралелизам логичко — историјског приступа који би омогућио да се у сваком тренутку друштвеног развоја јасно може одредити ниво достигнутог унутрашњег садржаја друштвене својине и конкретног историјског модела у којем се он реализује. Тако бисмо истовремено елиминисали два доста присутна становишта: а) да се у историјској равни стално траже чиниоци супротног деловања и идентификују као одређене политичке идеологије, различити „дежурни кривци”, и б) пукни позитивизам у којем је свака друштвена пракса подједнако оправдана, јер не постоји научно утврђена веза између предискуствено дефинисаног општег модела и алтернативних решења у друштвеној пракси. Због одсуства таквог приступа, који, као што смо видели, проистиче из погрешног односа логичког и историјског у методолошком полазишту, готово сва питања развоја друштвене својине се претварају у дневно-политичке расправе и сведе на одређивање утицаја једне или друге друштвене групе.

Аплицирана економија изискује богатији појам друштвене својине од оног којег може да јој понуди политичка економија социјализма. За економску политику или економику Југославије појам друштвене својине мора да има, поред одређеног, ширег, обима обележја, и њихову конкретну историјску форму. Но проблем је нешто сложенији него што изгледа на први мах, јер конкретизација појма није само обогаћивање садржаја посебних, логички и историјски конкретнијих појмова оним одређењима која су имплицитно присутна у општем појму, већ и оним одређењима која свој фактички или нормативни извор имају у историјски превазиђеној форми својине — приватној и делимично личној. Тако је могуће да се елементи монополске својине, апсолутно непримерени општем појму друштвене својине, у конкретној пракси појаве! Истраживач може или да их призна и покуша да објасни као фазу у процесу унутрашње негације у развоју феномена, или да их игнорише на основу политичке анатеме. Елементи монополске својине тако, уколико економија заиста треба да буде позитивно сазнање, улазе у појам друштвене својине у процесу његове конкретизације. У алтернативи у којој се друштвена својина не излаже као проста дескрипција правно — економског стања у развоју самоуправног социјалистичког начина производње, у појам друштвене својине се морају уградити и она обележја која јој логички уопште не припадају. Ово се односи у потпуности и без резерви на домен заштите друштвене својине која се остварује као да је друштвена својина нови облик монопола, мада она то није.

Претпоставка о чистом систему, односно јединственом својинском сектору, дуго је стајала у вези са неробном концепцијом социјалистичке привреде и зато била широко прихваћена, будући да је и ова друга, до средине шездесетих година, доминирала у литератури о социјализму. По тој концепцији је робни однос могућ само између субјеката — приватних власника, пошто се субјекти размене нужно један према другоме односе као да њихова воља обитава у њиховим робама, дакле као власници. Произвођачи имају различите, често супротстављене, али правно заштићене интересе, својинска права и овлашћења потребна да би дошло до размене. Зато је постојање размене признавано само на тачкама додира својинских система, односно, по чувеној Стаљиновој концепцији, само између државног и колхозног сектора. По таквом традиционалном схватању, у државном сектору нема размене зато што нема различитости својине, постоји конфузија права. Након тога се, међутим, закључак недозвољено обрће, па се претпоставља да нема својине зато што нема размене. Конфузија права унутар државног сектора не изискује да се социјалистичка својина дефинише као монопол било које врсте, будући да они делови друштвене репродукције према којима се она поставља као монопол несоцијалистички сектор — на основу претходне премисе о чистом систему, и нису део система. На тај начин је донекле код државне својине, признат само монопол према окружењу, а унутар система избегнуто свако одређивање садржаја или дефинисање субјективитета привредних јединица, будући да се чак и њихова персонална основа појављује — кроз економску димензију личне потрошње — као својеврсно економско окружење. Зато се државна својина, мада са правом дефинисана као последњи правносвојински облик и зато суштински друкчија од друштвене, која из ње не изводи свој логички континуитет,

прилично нејасно одређује као монопол, будући да у сопственом субјекту налази низ карактеристика које се могу одредити као метафизичке. Актуелност Хегелове критике бирократије из прве половине деветнаестог века у овом контексту има јасно оправдање. Низ елемената ове метафизике друштва као субјекта је имплицитно задржано и у нашем појму друштвене својине. Симплификовање њеног односа са државном и поједностављивање концепта државне својине, изазвано често разлозима дневнополитичког карактера, условило је да се за друштвену резервише релативно угодан положај логичко — историјске антитезе, за коју се претпоставља да се по себи разуме и не мора да доказује, јер није оно што не ваља.

5. Избегавање да се микроекономски субјективитет у друштвено-својинском односу дефинише има, као једну од последица, денормативизацију стварног садржаја и потискивање права као још увек неопходног средства за обезбеђивање сигурности и слободе правног промета. То је изражено кроз решења којима су привредне одлуке основних субјеката и њихових асоцијација произвољно дистрибуиране различитим субјектима у производњи или ван ње. Тако је у садржај друштвене својине бар у равни апликативне економије, уграђен висок степен волунтаризма, располагање вишком рада потпуно деперсонализовано (у односу на државну својину) и дезинституционализовано. Овакве карактеристике друштвене својине су морале да изазову у економској науци одговарајућу критику појма, па се, да би се избегли могући неспоразуми, критика поставља на основе „чисте економије”, као да је она ванвременска наука, и друштвена својина вештачки цепа на различите појмове — правни, економски, политички и друге. Пошто је након тога основно питање економске рационалности у вези са расподелом дохотка, која је претходно била расподела чинилаца производње, економско биће друштвене својине, та у основи инвалидна категорија, се концентрише око питања расподеле и карактера производних чинилаца.

Пошто се у домену расподеле утврђују основни оперативни критерији „друштвености” својине, будући да доходак мора да буде употребљен на начин којим се задовољавају личне, заједничке и опште потребе, утемељење друштвеног карактера друштвене својине се уопште не види, па и не тражи у производњи; довољна су одређења из расподеле. Тако се, поједностављено, друштвено-својинским односима сматрају сви они у којима субјекти, у оквирима прописа који важе у распоређивању дохотка, испуњавају различите фискалне и парافискалне обавезе на исти начин, а готово је прелевантно какви су стварни односи у и између датих микроекономских субјеката.

Како се оваквом инверзијом садржине и форме доприноси из дохотка (а не доходак сам) третирају као конститутивно обележје уместо као феноменолошки израз друштвене својине, огромне компетенције републичко — покрајинских, па чак и општинских заједница омогућавају да се структура и обим одговарајућих доприноса разликују једни од других, чиме се, формално посматрано, најизраженије обележје друштвене својине диференцира и релативно, у односу на потребан рад, експандира у толикој мери да се може говорити о одсуству јединствених норми које регулишу односе друштвене својине. Волунтаризам локалне политичке структуре постаје тако мера квалитета подрштвљено-

сти средстава за производњу. То даје основа да се потпуним утапањем теоријског појма друштвене својине у његове конкретно-историјске епифеномене друштвена својина трансформише у републичку варијанту државне својине, као, да се изразимо на уобичајен начин, текућу деформацију. Уколико се друштвена критичка мисао буде сложила са оваквом констатацијом, историја остваривања друштвене својине схваћена као историја различитих деформација, добиће још једну секвенцу.

Упркос многобројним заговорницима који *via facti* подстичу развој самоуправних производних односа у том правцу, републичка својина, мистификована, тобож друштвена амалгамирана са крајње опскурним националним интересом, у свом логичком полазишту почива на идеји правносвојинског монопола. Стога се и она појављује као карика у ланцу монополских концепција друштвене својине, које израњају из анонимности у којој се налазе за време док друге монополске концепције доминирају научном и политичком јавношћу. Историја деформација је историја различитих концепција које су све до једне монополске. Изгледа, дакле, да друштвена својина или омогућује или законито рађа, бар на овом нивоу развијености, неке монополе, јер се ови у њој стално репродукују. Стога је, по нашем мишљењу, упутније тражити корене ових монопола и изменити његову природу, пронаћи „дозвољени“ монопол, уместо што их све вербално негирамо, а фактички репродукујемо. Таквим приступом основу појаве монопола у реалном амбијенту у којем се формира друштвена својина избегли бисмо бар оно најпарадоксалније: да се „нове деформације“ јављају у облицима који су, према логици збивања у развијеном друштву, примитивнији од оних које су се код нас јавиле као претходне; као да нам развој тече уназад, па у све давнијој прошлости налазимо нове инспирације за деформисање друштвене својине. Ово важи и за тзв. републичку, јер је то облик који је неспојив не само са социјализмом, већ ни са капитализмом. Он је заснован на илузији националне солидарности и својини управљеној против других народа, из анализе искључује прави марксистички садржај — производне снаге, друштвену организацију рада, производне односе, самоуправљање и привредни систем, и замењује их фетишизмом националних идеологија, „ослобођењу радничке класе кроз своју нацију“ уместо њеног ослобађања у оном оквиру у којем је стварни извор њеног отуђења — а то је капитал-однос, присвајање вишка рада без обзира на амбијент у којем се оно врши — од ОУР-а до Федерације, па чак и међународног окружења. Повампирење државносвојинских обележја у смислу републичке својине зато је неспојиво са овим унутрашњим обележјима друштвене својине на основу којих она добија историјски легимитет.

6. Средишње питање друштвене својине је, дакле, питање монопола. Обзиром на реткост средстава за производњу, њихова доступност није подједнака. Томе треба додати и технолошку различитост средстава, ону исту околност коју је Маркс имао у виду при анализи деловања закона просечног профита. Намена средстава за производњу је и даље специфична, јер она читав свој експлоатациони период остају у истим делатностима, па је стога реални фонд друштвене својине физички мање мобилан него што би то логички модел захтевао.

Полазећи од основне ситуације, у којој се средства већ налазе, распоређена по различитим колективима и у различитим физичким облицима, сматрамо да треба уочити више ситуација у којима долази до таквог монополисања средстава којим се ограничава принцип монопола друштвено најрационалнијег рада, па средства која монополизују различити субјекти спутавају процес самоостваривања друштвене својине:

а) приватни сектор, који представља само окружење друштвеног, само је начелно ограничен забраном присвајања средстава за производњу у већем обиму од оног потребног за лични рад. Зато овај сектор тежи да успостави контролу над што ширим комплексом средстава за производњу, јер се у њему законито, упркос оценама о политичкој прихватљивости овог сектора као комплементарног друштвеном (што није ништа друго до имплицитно признање неадекватних односа у друштвеном сектору, сем ако је у питању традиционално занимање са стагнираном технологијом), јављају тенденције да присвајање новостворене вредности по основу личног рада замени присвајањем по основу организовања рада других, а затим по основу својине. У односу на овај сектор, који је нарочито агресиван, друштвени мора да се понаша као контра — монопол, са класичном грађанско правном и кривично правном заштитом.

б) у сектору личне потрошње се такође крије супротстављени монопол. Мада је лични доходак у систему дохотка функција дохотка ООУР-а, услед нехомогености економске структуре друштва на кретање личне потрошње утиче још и друштвено нерешено питање земљишне ренте, доходи по основу једностраних трансфера из иностранства и кредитна политика. Осим код личних доходака, који имају друкчију етиологију, сви остали односи друштвеног сектора и сектора личне потрошње треба да буду изведени на принципима размене еквивалената, као најнеповољније алтернативе односа. Пошто то није увек био случај, сектор личне потрошње је поставио монопол према друштвеном сектору над великим делом друштвеног богатства, а друштвени није развио одговарајући одбрамбени механизам;

в) робни односи у производњи и расподели омогућују закониту ситуацију у којој се тржишна цена не формира на основу живог, него укупног рада (пошто средства нису слободна добра). Будући да од ових цена зависи положај и доходак колектива, овај често има интерес да као „своја“ средства користи и она која би у алтернативној употреби у другом колективу допринела стварању већег дохотка, али таква средства и овоме повећавају доходак. Сличан случај је и успоравање репродукције како би колектив, по логици берзанског сензала, продао робу у моменту у којем му то омогућује максимални доходак, мада истовремено због тога долази до застоја у репродукцији других и смањења националног дохотка. Такав колектив не монополише средства независно од рада, али је извесно да их не користи у целини по основу рада, већ онај вишак изнад нивоа одређеног оптималном друштвеном употребом монополише, јер онемогућује друге колективе да га користе на друштвено прихватљивији начин. Они до тих средстава не могу да дођу под истим условима, јер они који су непосредно створили одређену масу акумулације имају неоспориво право да је користе на било који начин којим јој не смањују вредност. Систем друштвеносвојинских односа нема, да-

кле, осим економских, али због поремећености привреде која још није структурирана као зрела, крајње неефикасних механизма, никаква средства за неутрализацију таквог унутрашњег монопола, монопола делова над целином. Такав механизам би поред низа правних мера морао да располаже и неким од оних којима располаже свака робна производња, а које се свode на ликвидацију нерентабилних капацитета с једне, и систем паритетних цена, с друге стране;

г) посебан облик ренте коју колективи имају на основу располагања средствима друштвене репродукције — самостално произведеном акумулацијом или готово бесплатно преалоцираном туђом — представља класчна монополизација природних ресурса. Доходак који се тако ствара под изузетно повољним околностима се, додуше, намењује додајној акумулацији, али сопственој. Истовремено ни критерији мерења дела дохотка створеног под изузетно повољним околностима нису развијени, мада је било мноштво покушаја те врсте;

д) друштвено рентабилни капацитети се досадашњом унутрашњом логиком привредносистемских решења нису могли формирати, сем у два случаја: услед такве оскудице одговарајућег репродукционог материјала или енергије којом је насилтно разбијена прецењена аутономија привредних субјеката, или с друге стране, идентификацијом органа друштвено-политичких заједница са таквим објектима, без обзира на њихову стварну економску функцију. Усвајајући овакву компетенцију, која је преседан, као правило, отворен је пут за најшире отуђивање вишка рада од колектива мимо сваког економског критерија. Тако се, због монопола колектива, развио други унутрашњи монопол-монопол друштвенополитичких заједница — над делом вишка рада. Он нема основ у раду већ у друштвеним потребама, али је такође несвојствен друштвеној својини у оном делу у којем не доприноси порасту друштвене продуктивности рада.

Суочена са правим монополом приватне својине или свесном, подржаваном и легитимном (јасно, са становишта позитивног привредног система) тежњом да се део друштвених средстава за производњу искључи из слободног кретања ка местима максималне друштвене рентабилности, изискује да прави субјект присвајања друштвених средстава за производњу — друштвено рентабилан рад — ова средства брани на исти начин као да сам успоставља монопол. Зато обавеза акумулације у неком од познатих видова, али по унапред утврђеној стопи која би симулирала цену употребе друштвених средстава и општејугословенски конкурс за додајна средства, како то предлажу неки економисти, представља услов за испољавање друштвености средстава. Механизми заштите друштвене својине од приватне, логиком „као—да—је—монопол“, нису страни нашем правном и привредном систему. За ове друге се то не би могло рећи, јер се сви покушаји да се развије унутрашњи монопол етикетирају као етаизам или нешто друго. Зато није случајно што спровођење друштвених договора о наменској расподели код нас контролише Савез синдиката, организација којој то никако није суштинска функција; њему се не може замерити да се руководи етатистичким интересима.

7. Како је онда могуће да однос који не почива на искључивању других из присвајања средстава за производњу утврди границу разграничења према случајевима када он сопственом логиком прераста у такво

искључивање? Како утврдити границу између заштитног објекта — рада — и угрожавања друштвене својине, које има истог субјекта — радни колектив? Чини нам се да је, с обзиром на логичке постулате на којима се заснива општи појам друштвене својине, могуће дати знатно јаснију дефиницију критерија приступања средствима — и истовремено критерија губитка средстава — од оних које срећемо у литератури. Такав квази монопол, противстављена снага класичном монополу је рад, и то живи. У погледу тако одређеног минималног захтева не постоји изражено противљење, мада инсистирање на томе да се не може одредити субјект, па чак ни функционално, подразумева извесне менаталне резеве при одређивању рада као субјекта нове врсте и успостављању његовог квази-монопола према различитим субјектима не-рада, али и друштвено неоптималног и неефикасног рада.

Потпуно одсуство ширег консензуса долази до изражаја када треба одредити који живи рад представља — у горе указаном смислу — субјекта друштвене својине. Већина аутора би се могла сложити с оценом да је то сваки живи рад, без обзира на ниво ефеката од употребе друштвених средстава. Постоји, додуше, економска и правно формулисана обавеза пословања без губитака, односно начелна обавеза на проширену репродукцију, пријем приправника и слично. Такво квалификовање друштвене својине је врло слично критеријима оперативног одређивања с обзиром на врсте доприноса које плаћају привредни субјекти, и спада у позитивистичку или функционалну раван дефинисања друштвене својине, уколико се она уопште може исцрпсти у таквој равни.

Критериј најниже друштвено прихватљиве економичности, дат у облику каматне стопе (на пример, програмиране акумулације или неких нових варијаната камате на пословни фонд или сличних механизма) је само друго име за различите волунтаризме, чега већ и иначе има превише у привредном систему. Такви критерији донекле ограничавају могуће злоупотребе појединачних колектива, но и они представљају само друштвено индучирана ограничења у моделу пословног понашања којим се тежи максимизацији индивидуалног интереса. Чак ни у варијанти просечне стопе акумулације друштвени интерес третира као функцију изведену из посебних, а не као најавтентичнију димензију друштвене својине, која мора да се појави већ у историјским границама социјалистичке робне производње. Без таквих квалитета, социјалистичка робна производња може да буде само још један историски тип робне организације привредног живота, али никако онај у којем долази до њеног укидања и превазилажења. Управо у недостатку таквог инструмента којим се макро-економски приоритет непосредно уграђују у комплекс привредних одлука сваког субјекта, без њиховог посредовања у интересима друштвено-политичке заједнице, друштвена својина ће репродуковати својинске монополе. Но ваља приметити, такође, да позитивни привредни систем не познаје никакве комплексне привредне субјекте који би били формиран по гранском принципу, и који би, попут „парламента радничких савета“ или радничких савета појединих привредних грана, како је то још давно Кидрич предлагао, у пословну одлуку микроекономског субјекта уносили елементе друштвене рационалности.

8. Период економске стабилизације претпоставља ослобађање од наивно романтичарских илузија о средствима за производњу као слобод-

ним добрима и безболном привредном развоју. Економске тешкоће се манифестују у прекинутим и потцењеним технолошким везама домаћих привредних субјеката, предимензионираној потрошњи, погрешним инвестиционим одлукама и дефицијентном тржишту све до најтежих монетарних поремећаја. У таквим условима се преиспитују не само поједине раније привредне одлуке, него и институције привредног система за које се може претпоставити да су допринеле настајању привредне кризе за коју поуздано знамо да је озбиљнија него што би морала да буде због екстерних ограничења система. Извесно је да централне тешкоће проишлазе из сфере формирања и употребе акумулације; овоме треба додати и предимензионирана издвајања за друштвену потрошњу.

Увођење, често под притиском привредног окружења, различитих стандардних критерија за оцену рентабилности и снижење издвајања из дохотка захтева да се у комплексном појму друштвене својине елементи њеног друштвеног карактера истакну независно од интерпретације друштвеног интереса коју врше друштвено-политичке заједнице, а нарочито оних који су ограничавали радничко-класни, југословенски карактер економског система социјалистичког самоуправљања, компартиментализовали га и дезинтегрисали.

Одговорност за стварање и употребу друштвених средстава данас се враћа радницима највероватније зато што вишка објективно нема, а не зато што је то свесно превазилажење једне од „деформација”. Ојачавање субјективитета организација удруженог рада је понекад еуфемизам, будући да те организације данас треба да се носе са привредним тешкоћама за које субјективно не сносе одговорност. Но, то само по себи још не значи и јачање друштвеносвојинских односа. За сада су најизраженији напори да се повеже индивидуална и друштвена рентабилност присутни у променама девизног и спољнотрговинског система. Није чудно што нам се такве промене привиђају као изнуђене, јер оне одговарају унутрашњој суштини по којој самоуправна привреда мора да се понаша, да се удружује и повезује, јер да то није њена унутрашња законитост, била би обичан историјски инцидент, а не законитост друштва прелазног периода. Но ваља приметити и то да „враћање економији”, нарочито у оном делу где је то изазвано околностима из домена монетарних поремећаја, као што су високе каматне стопе, може да буде и пут враћања или одласка у другу економију. Различите мере немају једнозначни правац и њихови ефекти, чак и уколико буду уопште довели до економски позитивних ситуација у односима са иностранством, не могу бити унапред безрезервно прихваћени као допринос развоју друштвене својине. Основни правац треба да уз подизање нивоа економије истовремено и идентификује различите монополе интериоризоване у нашем привредном систему и развије механизме за трајно отклањање узрока рестаурације досадашњих и појаве нових монопола. Управо је зато потребно методолошко, неспорно, дефинисање логичког и историјског садржаја у друштеној својини.